

**Uniwersytet
Mikołaja
Kopernika
w Toruniu**

**International
Association
of Historians
and Archivists**

NAD WISŁĄ I DNIEPREM

**POLSKA I UKRAINA W PRZESTRZENI
EURAZIJSKIEJ – PRZESZŁOŚĆ
I TERAŹNIEJSZOŚĆ**

**2015
№ 4**

TORUŃ-SARAGOSSA 2015

Соціум і держава

<i>Наталія Пророченко</i> ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ НА ШЛЯХУ РЕФОРМ XVIII – перша половина XIX ст.	96
<i>Любомир Губицький, Ганна Мельник</i> СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ В СФЕРІ ТОРГІВЛІ АЛКОГОЛЬНИМИ НАПОЯМИ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.	101
<i>Анна Острікова</i> ВПЛИВ КУЛЬТУРНО-ІДЕОЛОГІЧНОЇ ДОКТРИНИ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ХРАМОВУ АРХІТЕКТУРУ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.	107
<i>Оксана Драч</i> ПОВСЯКДЕННЯ КУРСИСТОК ВИЩОЇ ЖІНОЧОЇ ШКОЛИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (кінець XIX – початок XX ст.)	110
<i>Василь Яблонський</i> РІК ПЕРЕД ЕМІГРАЦІЄЮ: ВИЩІ ОРГАНИ ВЛАДИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У 1920 РОЦІ ..	117
<i>Світлана Голоско</i> УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА у 1918-1922 рр.: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ	121
<i>Рустем Абкадиров</i> ПРИРОДООХОРОННІ АСПЕКТИ СТАТУСУ КОРИННОГО НАРОДУ КРИМСЬКИХ ТАТАР	123

Полон та еміграція

<i>Дмитро Байкеніч</i> ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ ЛУГАНЩИНИ	128
<i>Аліна Ситнік</i> «... СПІЛЬНОЮ ДУМКОЮ ЗВ'ЯЗАТИ Й ОБ'ЄДНАТИ ТИСЯЧІ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ»: ТАБІРНІ ВИДАННЯ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ (1915-1917 рр.)	138
<i>Мілана Срібняк</i> З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИСТЕЦЬКИХ ОСЕРЕДКІВ В ТАБОРІ ІНТЕРНОВАНИХ ВІЙСЬК УГА ЙОЗЕФОВ (ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА) у 1921-1922 рр.	145
<i>Олена Гуменюк</i> СПОРТИВНИЙ РУХ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В ЄВРОПІ В 1920 – 1939 рр.	150
<i>Ігор Срібняк</i>	155
УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ: ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОДАЛЬША ДОЛЯ	155

Орієнталістика

<i>Лілія Распутіна</i> ХАНЬЦІ. ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ	160
<i>Вадим Рубель</i> «ОПИС ТРЬОХ ДЕРЖАВ» ЯК УСОБЛЕННЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОГО ОНОВЛЕННЯ АННАЛО-БІОГРАФІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ УКЛАДАННЯ «ДИНАСТІЙНИХ ІСТОРІЙ» В КИТАЇ	163

Рецензія

<i>Марина Палієнко, Ігор Срібняк</i> РІД ПАТОНІВ: ДУХОВНИЙ ЗВ'ЯЗОК ПОКОЛІНЬ, АБО ВИТОКИ ГЕНІАЛЬНОСТІ	180
---	-----

Некролог

<i>Олена Гуменюк</i> ПРОФЕСОР ОМЕЛЯН ВІШКА (1 грудня 1940 – 21 жовтня 2014)	182
--	-----

АНОТАЦІЇ	184
----------------	-----

цивільний кодекс став перемогою консервативних сил, він цілком базувався на нормах мусульманського права. Відбулись зміни і в судочинстві. Судова влада була відокремлена від адміністративної, збільшилась кількість світських судів, хоча домінування залишилось за шаріатськими.

Ряд заходів було спрямовано на посилення централізації влади і контролю за провінційною адміністрацією. У великих містах країни з'явилися муніципалітети. Було створено Державну раду, яка займалась підготовкою державних законів і постанов. Започаткували нові міністерства – юстиції, освіти, громадських робіт, у справах вакфів.

Реформи торкнулись і військової сфери – було завершено реформування армії за французьким зразком, відбулось переоснащення флоту.

У культурній і освітній сферах також відбулись зміни. У 1863 р. був створений університет у Стамбулі, в 1869 р. – прийнято Органічний закон про загальну освіту. Збільшилась кількість світських шкіл – рюштіє. Реформи в галузі освіти зустрічали опір з боку консервативних сил, що уповільнювало їхню реалізацію.

Танзіматські перетворення похвалили культурне життя в державі. У 1860-х роках з'явилися Османське наукове товариство, засноване відомим просвітником Мюніф-ефенді, Товариство поціновувачів витонченої словесності, Медичне товариство, вони видавали свої журнали. Велику роль у культурному житті відігравали перші органи турецької приватної преси, які сприяли поширенню

серед освіченої еліти імперії ідей боротьби за культурний, економічний і політичний прогрес держави. В їхніх виданнях брали участь такі відомі літератори і просвітники, як Ібрагім Шинасі і Намик Кемаль. З'явилися нові літературні жанри – романи, оповідання, драми. 1860-70-і роки стали періодом становлення турецького професійного театру. Першу професійну театральну групу створив у 1868 р. в Стамбулі Акоп Вартов'ян. Вона виступала в кварталі Гедік-паша, який і дав назву театру.

Реформи танзімату наближали суспільство і державу до змін, невідворотність яких гостро відчувалася багатьма прошарками населення. Але здобуті результати не відповідали потребам, які були у цієї великої і багатонаціональної держави в середині XIX ст. Тому невдоволення політикою султана і уряду і далі зростало, а рух за європеїзацію згодом набуває нових форм.

Список використаних джерел та літератури:

1. Див. Іналджик, Галіль. Османська імперія. Класична доба 1300-1600. / Г.Іналджик ; пер. з англ.: О.Галенко ; НАН України, Ін-т сходознавства ім. А.Кримського. – Київ : Критика, 1998. – 286 с.
2. Финкель, Кэролайн. История Османской империи: Видение Османа: [пер. с англ.] / Кэролайн Финкель. – Москва: АСТ, 2014. – С. 506
3. Петросян И.Е., Петросян Ю.А. Османская империя: реформы и реформаторы (конец XVIII – начало XX вв.). – М., 1993. – С. 15-21
4. Киреев Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. – Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. – С. 39.

Любомир Губицький (Київ),
Ганна Мельник,

Київський університет імені Бориса Грінченка

СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ В СФЕРІ ТОРГІВЛІ АЛКОГОЛЬНИМИ НАПОЯМИ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

Наповнюваність державного бюджету було одним з основних завдань держави у всі часи. Важливим, якщо не найважливішим джерелом поповнення бюджету у XIX ст. стала торгівля алкогольними напоями. На сучасному етапі окрім бюджетної, фінансової, економічної складових цієї проблеми постає питання моральне, правове, людське.

Споживання алкогольних напоїв стало складовою європейської, української реальності. Масовість продукту спонукала державу взяти під контроль виробництво, розповсюдження, тор-

гівлю алкоголем. Виокремити місце алкогольної монополії в повсякденному житті особи вкрай важливо, оскільки вона формувала ринок виробництва, збуту, споживання, фінансових послуг. Цією метою визначаються і завдання: дослідити закономірності еволюції ринку алкогольних напоїв в Київській губернії в XIX ст.

Проблемами супутніми торгівлі спиртними напоями цікавилися вчені протягом XIX – початку XXI ст. Так, зокрема, І. Призов виокремив виключно негативне значення кабаків в історії

російського народу. Його праця цінна, оскільки в ній здійснено порівняння традицій споживання алкоголю в Україні та Росії.¹ Цій же проблемі присвятили свої праці С. Єремеев, Ф. Лукашевич² певну увагу звернувши на зв'язок виробництва і торгівлі міцними напоями в Київській губернії.³ Визначне місце у дослідженні місця прибутків від торгівлі алкоголем у державному бюджету Російської імперії посіла праця Н. Терського.⁴ Окреме місце у дослідженні означеної проблеми займають роботи Д. Воейкова, В. Загоскіна,⁵ І. Фундуклея.⁶ Вагомим став доробок радянських вчених, які зосереджували увагу на товарному виробництві і торгівлі в Україні в XIX ст. Частково М. Слабченко,⁷ М. Тищенко,⁸ І. Гуржій⁹ розкрили і питання місця винокуріння та торгівлі міцними напоями в Київській губернії. Сучасні дослідники в узагальнюючих (В. Литвин та ін.)¹⁰ та спеціальних працях (Казьмирчук Г. Д., Соловйова Т. М. та ін.)¹¹ зробили значний внесок у вивчення винокуріння і споживання алкоголю в Правобережній Україні, і зокрема, в Київській губернії в першій чверті XIX ст.

Матеріали, які відкладені і зберігаються в фондах Центрального державного історичного архіву у м. Києві та Державного архіву Київської області дозволяють викласти більш точну кар-

тину, яка була сформована у зв'язку із еволюцією ринку спиртних напоїв Київської губернії в XIX ст.

Еволюція торгівлі на ринку алкоголю в XIX ст. мала декілька важливих трендів, з яких найважливіший – етатистський. Контроль над торгівлею алкоголем протягом XIX ст. поступово втрачався шляхтою і ставав лише монополією держави. При тому стабільно важливою залишалася роль євреїв. Указом 1783 р. право торгівлі вином в державних поселеннях надано державі, а в приватних – поміщикам. У всій південно-західній Русі за польсько-російськими поміщиками затверджено право пропінації, яке продовжувалося до 1860-х років і ліквідоване волею Олександра II.¹²

На нараді 8 жовтня 1784 р. Румянцев, Намісник Правління та Казенна Палата, розглянувши всі грамоти, надані містам та козацтву, а також указ від 3 травня 1783 р.¹³ про умови здійснення відкупів прийшли до таких висновків: 1) козаки мають право шинкувати горілкою у містах, але тільки в своїх власних хатах, а не на базарах, ярмарках та на народних зборах, через те, що там цей продаж належить відкупникам; 2) козаки не мають права займатися ніякими іншими промислами, щоб не відбивати їх у купців та міщан, яким не дозволялося шинкувати горілкою.¹⁴

Указом 1791 р. утверджено право винокуріння і продажу за дворянами в їх помістях, і право однієї продажі – за козаками в їх домах, які перебувають у поселеннях, але не в містах; міщанам заборонено курити і продавати вино, і всі міські винокурні, як «невластиві містам», було ліквідовано. Ці останні права були відмінені в 1817 р., при запровадженні Статуту про питейні збори.¹⁵

1824 р. купець Лейба Барський відкупив у держави монополію у Звенигородському повіті. Він мав платити до казни близько 12000 рублів сріблом на рік, встановив фіксовані ціни та сподівався на великі прибутки. Можна собі уявити його роздратування, коли він дізнався, що графиня Браницька, власниця сусідніх земель, віддала в оренду чотири корчми за якихось три кілометри від його шинків. Формально це була її земля. На шкоду для

1 Прыжов И. Г. История кабаков в России в связи с историей русского народа. – Казань: Молодые силы, 1913. – 282 с.

2 Лукашевич Ф.А. Очерки промышленности и торговли в России. – Харьков: Типография М.Зильбергера, 1877. – 146 с.

3 Еремеев С.Т. Питейный вопрос. – К.: Типография С.Т.Еремеева, 1874. – III с. + 107 с.

4 Терский Н.С. Питейные сборы и акцизная система в России. Исторический очерк и настоящее положение. Опыт сравнительного исследования главнейших результатов акцизной системы и ее значения для государства, казны и населения. – СПб.: Типография В.Киришбаума, 1890. – 252 с.

5 Воейков Д., Загоскин В. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле. – С.-Петербург: Типография В.Безобразова, 1867. – 143 с.

6 Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Часть III. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – 574 с.

7 Слабченко М.С. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. – т.1. – Х.: ДВУ, 1925. – 318 с.

8 Тищенко М. Боротьба київських козаків з магістратом за право шинкувати горілкою // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права УАН. – Вип.2. 1926. – С.198-216.

9 Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року). – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. – 207 с.

10 Економічна історія України. Історико-економічне дослідження в двох томах / Голова редакційної ради В.М.Литвин. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т.1. – 696 с.

11 Казьмирчук Г. Д., Соловйова Т. М. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX століття. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 174 с.

12 Прыжов И.Г. История кабаков в России в связи с историей русского народа. – Казань: Молодые силы, 1913. – С. 203.

13 Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии / Под ред. Н. П. Василенко. Вып. 2: Экстракт из указов, инструкций и учреждений, с разделением по материям на 19 частей. Собрано в Правительствующем Сенате по малороссийской экспедиции 1756 года. – Чернигов, 1902. – С.175.

14 Тищенко М. Боротьба київських козаків з магістратом за право шинкувати горілкою // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права УАН. – Вип. 2. – 1926. – С. 21.

15 Прыжов И. Г. История кабаков в России в связи с историей русского народа. – Казань: Молодые силы, 1913. – С.189.

Барського, горілка в її шинках була дешевшою, ніж у нього. Зрозуміло, що люди ходили до шинків Браницької й купували там горілку у пляшках.¹

Київський генерал-губернатор Д. Г. Бібіков (1838–1853) планував ліквідацію вільного продажу вина в краю, який він називав привілеєм західних поміщиків безкарно грабувати і розбещувати фізично і морально селян.² Ці плани для Б. Бібікова залишилися нездійсненими. І причинами невдачі стало зовсім не відсутність волі у генерал-губернатора, а навпаки, той фактор, що зусилля регіональних російських еліт державою використовувалися не для фізичного і морального оздоровлення селян, а задля наповнення скарбниці.

Більшість власників містечок у смузі осілости, у тому числі в Київській губернії, становили поляки, тому підірвати їхні прибутки означало підірвати їхню політичну вагу. Збідніла шляхта не мала би грошей на купівлю коней, організацію кавалерії й повстання проти Росії. Їм довелося б звертатися по допомогу до держави й обмінювати її на лояльність. Повне знищення шляхти на порядку дня не стояло, достатньо було підірвати головне джерело шляхетського прибутку – єврейських шинкарів.³

За підрахунками І. Фундуклея, винокурні заводи Київської губернії 1846 р. виготовили вина набагато більше, ніж необхідно було на місцеві потреби, так що всього вивозили із губернії в інші місця до 1600000 відер, а також продали на місці в маєтках 919617 відер, продали всередині губернії 1910942 відер.⁴ У родини були сімейні традиції у сфері торгівлі міцними напоями. Так, у середині XVIII ст. до Єлисаветграду прибула грецька родина з Ніжина купця Юрія Фундуклея. Почав із канцелярського службовця у багатого купця. Незабаром він уже мав тютюнову лавку і магазин. Та дуже швидко заволодів винним ринком. Цьому сприяло відкриття у Єлисаветинській фортеці митниці. Через неї майже задарма – по три копійки відро – із Польщі до Росії доставлялося «хлібне вино», тобто горілка. Фундуклей став горілчаним монополістом. Невдовзі підприємливий грек заволодів винним простором сусідньої Одеси. Київський генерал-губернатор Д. Бі-

біков 1839 р. виклопотав у царя місце цивільного губернатора для сина Юрія Івана Фундуклея.⁵

У роботі І. Фундуклея доведено, що горілку з Київської губернії постачали для війська, продавали вроздріб, вивозили у центральні губернії Росії, у Білорусію, на південь (у Катеринославську, Херсонську, Таврійську губернії та в Бессарабську область). Так, 1847 р. поміщики Київської губернії продали у південні губернії 675000 відер вина.⁶ У цей період поміщики користувалися виключним правом виробляти і продавати у своїх селах горілку, практикувалася також система відкупів. Багато поміщиків, користуючись своєю владою, примушували кріпаків купувати горілку тільки в їх шинках. Чимало шинків належало державі.⁷

Зокрема, кількість вина, необхідного на постачання відкупів Київської губернії 1846 р., можна вирахувати наступним чином: народонаселення обох статей нараховується в містах близько 155000, в Державних маєтках до 200 тис. і в Военному поселенні (крім м. Умані) до 31000; всього на постачанні відкупів перебуває до 336 тис. душ; зважаючи, що середнє споживання вина по 2 відра в рік на кожну душу, необхідно його більше 770000 відер, які купуються у більшості у місцевих поміщиків.

З вищезазначеного обсягу вина, що викурявали в поміщицьких господарствах, йшло на продаж в місцевих закладах не більше третьої частини, решта дві третини вивозили з губернії в інші місця, чи продавали в казенні відкупи в губернії, чи, залишали в запасі в поміщицьких підвалах.⁸

Так, багато горілки, що вироблялась на гуральнях поміщиків, продавалась у їх шинках. Деякі поміщики мали по 10 і більше шинків. Чимало шинків належало державі. На 1845 р. в селах і містечка Київщини налічувалось 3703 шинки, а також 1587 приватних будинків, де продавалась горілка.⁹ Напередодні реформи 1861 року в селах і містах України знаходились десятки тисяч шинків. Наприклад, у 1859 р. їх було 36817. Поміщики

5 Матівос Юрій. Тарасові шляхи Приінгулля. – Кіровоград: Лисенко В.Ф., 2014. – С.131.

6 Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Часть III. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – С.423.

7 Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Часть III. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – С.289.

8 Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Часть III. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – С.204.

9 Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року). – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. – С. 28-29.

1 Йоханан Петровський-Штерн. Право на чарку: корчми, шинкарі й горілчана війна у штетлі (Волинська, Подільська та Київська губернії, 1790–1840). // *Judaica Ukrainica* 2 (2013). – С.70.

2 Шульгин В.Я. Юго-Западный край под. упр. Д.Г.Бибикова (1838-1853) // *Древняя и новая Россия*. – 1879. – № 6. – С.103.

3 Йоханан Петровський-Штерн. Право на чарку: корчми, шинкарі й горілчана війна у штетлі (Волинська, Подільська та Київська губернії, 1790–1840). // *Judaica Ukrainica* 2 (2013). – С.76.

4 Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Часть III. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – С.83, 425.

і кріпосницька держава грабували через шинки народні маси.¹

Вцілому в Київській губернії з 1851 року по 1859 р. можна помітити зростання виготовлення та споживання горілки. Так, у 1851 р. кількість трьохпробного вина, оплаченого акцизом в Київській губернії становила – 2224682 відра, а в 1859 р. – 2806084 відра.²

Торгівля алкоголем була досить прибутковою статтею в поміщицьких маєтках, яка складалася, як із самого привілею виключного продажу напоїв, так і з платні за найм будівель, в яких він здійснювався.³

Кожний поміщик був сам відкупщиком у своєму маєтку, тобто мав право заборонити своїм селянам споживати на місці будь-яке інше вино, крім того, що продавалось в його шинках і корчмах. Звідси, селяни, незалежно від всіх інших власницьких повинностей, приносили ще власникам опосередкований прибуток, як постійні споживачі вина в тутешніх маєтках.⁴

Від 1813 р. зустрічається на Україні вже відкуп-оренда, хоча й у вигляді тимчасового заходу, як говорилось при дальшому поновленні відкупних операцій 1819 р. Це не означало, що відкупці мали б потерпати інтереси поміщицької верстви, особливо при приватних відкупах. Егор Пассек, в додатку до придуманих його братом Євгеном «Средств к нравственному слиянию» населення Правобережної України з рештою, писав: «віддаючи шинок в оренду поміщик домовлявся про мінімальний обсяг вина, який мав купити селянин протягом року, і тому волею чи неволею селянин брав вино і займався пиятикою, коли ж зайде в борги, то відбирає корчмар у нього все, що може продати для задоволення кредиторів». Корчемними шляхами на Київщині, наприклад, роз'їжджала спеціальна варта об'їзджиків і т.д.⁵

Проба, міра і ціна вина, хоча й визначалась у більшій частині умов, але насправді вони залежали від свавілля утримувачів, що було для них постійним джерелом величезних прибутків,

1 Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року). – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. – С. 29.

2 Бунге М.Х. Сведения о питных сборах в России. Составлены в Государственной Канцелярии по Отделению Государственной Экономии. – Ч.4. – С.-Пб.: Типография II-го Отделения Собственной Е.И.В.Кацелярии, 1860. – С. 223.

3 Воейков Д., Загоскин В. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле. – С.-Петербург: Типография В.Безобразова, 1867. – С. 61.

4 Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Часть III. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – С.191.

5 Слабченко М.Е. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. – Т.1. – Х.: ДВУ, 1925. – С. 49.

бо поміщики зобов'язували своїх селян споживати одне вино, яке продають їх орендатори, а за привіз вина з інших місць накладався штраф на користь орендатора. Ось, наприклад, декілька статей умови, укладеної в 1840 р. поміщиком Радомишльського повіту з євреєм на оренду винної торгівлі в його маєтку, до якої додано ще декілька оброчних статей. Забороняється селянам того маєтку молоти свій хліб на інших млинах, крім на утримуваному євреєм в оренді, за міру, яка буде на сусідніх млинах. Покладено штрафи за підвезення селянами горілки з інших місць по 1 крб. ср. за кварту і за перемелення хліба на чужих по 50 к.ср. за корець. На опалення корчми призначено дров по 3 фури в рік з кожного селянського двору; кожний тяглий двір повинен звезти на одній фурі продукти орендатора на відстань 70 верст туди і назад, без будь-якої оплати...⁶. Продавали вино зазвичай на відра, міцністю по 28 градусів по гідрометру Мільса чи по пробнику Магера в 6 3/7 і до 7.⁷

За підрахунками, які здійснені по одному повіту, прибуток з продажу напоїв в селах визначався в 50 копійок з ревізької душі.⁸ На споживання горілки можна було прийняти цифру 18 крб. на 1 селянське господарство (це середня цифра по народонаселенню).⁹ При тому, що валовий прибуток селянського господарства від хліборобства з 3 десятин становить 45 крб.¹⁰ Ціна 1 відра звичайного пінного вина – 1 крб.75 к. сріблом. Звідси чистий прибуток поміщика залишається 61 коп. Всього видатків поміщика на вишинк 1 відра – 1 крб. 14 к.ср.¹¹

До 1842 р. ціни на вино, що продавалось в шинках залежали від орендаторів; поміщики зобов'язували їх лише, і то не завжди, продавати вино по тій ціні, яка буде на нього в сусідніх маєт-

6 Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Часть III. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – С.193.

7 Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Часть III. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – С. 432.

8 Воейков Д., Загоскин В. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле. – С.-Петербург: Типография В.Безобразова, 1867. – С. 61.

9 Воейков Д., Загоскин В. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле. – С.-Петербург: Типография В.Безобразова, 1867. – С. 74.

10 Воейков Д., Загоскин В. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле. – С.-Петербург: Типография В.Безобразова, 1867. – С. 74.

11 Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Часть III. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – С. 199.

ках.¹ Всі можливі законні і незаконні операції здійснювані дрібними і крупними відкупниками-орендаторами інколи завершувались для них повним банкрутством. Через несплату боргів колезькому асесору Каменецькому описали й виставили на реалізацію майно «содержателя киевского питейного округа» негодіанта Виноградова (1844 р.).

З відстороненням євреїв 1844 р. від торгівлі алкоголем в селах, змінилася і її система. З відкупної вона стала господарською чи пропінатійною, тобто поміщики стали від себе здійснювати роздрібну торгівлю напоїв в своїх корчмах, шинках і інших питейних закладах, в яких перед тим шинкували євреї, які залежали від винних орендарів. Поміщицькі шинкарі вибиралися в більшості з найбідніших селян, які не займалися хліборобством, але відзначились гарною поведінкою. Вони постачалися вином від власника і отримували за працю: співмірно від кількості вишинку, по-різному за місцевостями, чи від 6 до 10 к. з харчами, чи від 15 до 28 к.ср. за кожне відро без продовольства, чи мірою 10-е відро від загального продажу. За прибутками і видатками вина і грошей по кожному шинку вівся постійний облік в конторі поміщика, для чого утримувалися особливі офіціалісти.²

Незважаючи на те, хто здійснював торгівлю алкогольними напоями на селі – чи то євреї-орендарі, чи то поміщицькі офіціалісти, чи то прикажчики відкупників – від того не зменшувалася роль закладу торгівлі алкогольними напоями. Щоб переконатися в силі корчми, спитайте селянина наодинці, без свідків, чи задоволений він своїм шинком і чи не бачить в ньому зла, і ви отримаєте ствердну відповідь; але спитайте того ж селянина громадою, при всіх сільських владах, на зборах, і ті ж селяни в один голос скажуть про необхідність корчми. Чому ж? А ось чому: волосний старшина, волосний писар і волосні старости отримують не тільки даремно горілку від шинкаря, але й грошові винагороди, які зобов'язують їх тримати язик за зубами, і кожному хто наважиться заговорити проти корчми. Дядько Никифор здав вигідно в найм хату під корчму, дядько Михайло збирається доньку заміж видавати і сподівається отримати горілку в борг, дядько Терентій заклав за півштофа свою напівшубу і не має тепер грошей щоб її викупити, дядько Фому корчмар кликав після зборів в гості і обіцяв постави-

ти косушку-другу. У Трифона з Купріяном є справа у волосному суді, і кожен сподівається виграти її через корчмаря, тому що справи вирішуються зазвичай в корчмі, на користь того хто більше поставить, і за кого замовить слово корчмар. Сава возить горілку з винокурні в корчму, кожен раз напивається до безпам'ятства, тому і вважає себе належним ніби до адміністрації шинкової. Арсеній вкрав і пропив в корчмі дві міри поміщицького вівса, і тепер боїться щоб корчмар його не видав. Антон сподівається позичити грошей карбованців п'ять у корчмаря без застави. Словом, вся громада виявляється зацікавленою тільки в тому як би не постраждав корчмар і як би не накликати на себе біди.³

Корчма для пересічних євреїв була так само важлива, як і синагога. Тут вони могли спокійно говорити про те, чого не можна було казати в синагозі. Попри нездоровий антураж, євреям подобалися їхні корчми. Вони давали їм назви – жіночі, ніжні, пестливі: «Голубка», «Видумка», «Чубата».

Для мешканців містечка корчми та шинки втілювали світські зв'язки: соціальні, психологічні, економічні, фінансові й інформаційні. Корчма функціонувала як кабінет психоаналітика, рекламне бюро, клуб і бар – все в одному. Тут євреї обговорювали справи, шукали роботу, домовлялися про спільну торгівлю, складали ціни, торгували, купували провізію й галантерею, сваталися, міняли коней, ремонтували вози, позичали та брали позики, ночували дорогою на ярмарок, ділилися новинами, наймали слуг або селян на тимчасові роботи, грали в більярд і карти, слухали балачки російських офіцерів і польської шляхти про політику, спостерігали за модою та християнськими весіллями, співали пісень і слухали музику – ну і, зрештою, їли, пили, курили й танцювали.⁴

Таке ж становище було і на повітовому, губерньському та державному рівні: відкупщики в той час складали таку силу, проти якої не могли боротись не тільки приватні особи, але, навіть, і органи державної влади.⁵

Параграф 70 Положення про акциз з хлібного вина і про патентний збір з місць роздрібної

3 Парфенов П. Письма о сельском хозяйстве Юго-Западного края // Русский вестник. – т.108. – М., 1873. – С.154.

4 Йоханан Петровський-Штерн. Право на чарку: корчми, шинкарі й горілчана війна у штетлі (Волинська, Подільська та Київська губернії, 1790–1840) // Judaica Ukrainica 2 (2013). – С. 64.

5 Терский Н.С. Питейные сборы и акцизная система в России. Исторический очерк и настоящее положение. Опыт сравнительного исследования главнейших результатов акцизной системы и ее значения для государства, казны и населения. – СПб.: Типография В.Киршбаума, 1890. – С.59.

1 Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Часть III. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – С.194.

2 Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Часть III. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – С.198.

торгівлі алкоголем в привілейованих губерніях від 23 листопада 1849 р. вимагав, що «всі напої продаються вільними цінами не інакше, як на готівкові гроші. Тому строго забороняється продавати напої в борг, за рахунок майбутнього урожаю, під заставу одягу, посуду і інших сільських продуктів, а також здійснювати горілкою платежі за борговими зобов'язаннями чи за роботи».¹ Однак і надалі тривала практика розрахунку поміщика із кріпаками за посередництва корчми. Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор запропонував 6 лютого 1853 р. Начальникам губерній слідкувати, щоб селянам замість грошей за згінні дні не видавались записки для отримання плати з сільської корчми. Про такі випадки було відомо губернському керівництву. Справа піддавалась ризику, оскільки остаточний нагляд було доручено повітовим предводителям дворянства і земським справникам.²

Боротьба за ринок торгівлі алкоголем не припинялася ні миті. Російський імператор Микола I 5 липня 1849 року Височайше зволив: оголосити Начальникам привілейованих і суміжних з ними Великоросійських губерній волю Його Імператорської Величності, щоб корчемство було припинено.³

Для забезпечення результату губернаторам дозволялося звільняти ненадійних поліцейських, «відповідно до закону штрафувати сільських начальників всіх установ, як то вотчинні управління в поміщицьких маєтках і самих поміщиків», «наполягати, щоб нижчі судові інстанції дійсно виконували закон, який наказував вирішувати корчемні справи за 8 днів, а Кримінальні Палати також відразу і без черги постановляли б кінцеві свої рішення», «виконувати по всій строгості і без очікувань закон про видачу доносителям за кожного викритого корчемника по 60 крб. ср.». Запроваджувалася своєрідна кругова порука: «Визначені законом грошові штрафи за провіз з привілейованих в суміжні з ними Великоросійські губернії корчемного вина, якщо кількість його складає не менше одного відра, присуджувати до стягнен-

1 Центральний державний історичний архів України м. Києві. – Ф. 442. (Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора). – Оп. 770 (Розпорядча частина. Накази Миколи I за 1849 р.). – Спр.72. – 1849 р. – 284 арк. – Арк.246зв.

2 Центральний державний історичний архів України м. Києві. – Ф. 442. (Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора). – Оп. 457. – Спр. 58а. Справа по пропозиції Начальникам губерній про спостереження, щоб селянам замість грошей за згінні дні не видавались записки для отримання плати з сільської корчми. – 1853 р. – 6 арк. – Арк.1.

3 ЦДІАК. – Ф. 707 (Попечитель Київського навчального округу). – Оп.15. – Спр.3. – 1849 р. – 180+2+188 арк. – Арк.117.

ня з сільських громад, до яких належать корчемними, і тих поміщиків, які живуть у своїх маєтках, якщо ті, які належать до цих маєтків селяни будуть викриті в корчемстві».⁴ Для силового забезпечення заходів створювалася при земських судах і станових приставах, в потрібній кількості особлива кінна сторожа з відставних солдат і інших вільнонайманих людей, які утримувались за рахунок зборів з підлеглих губерній.⁵

Положенням 4 липня 1861 р. установлено наступні категорії місць торгівлі міцними напоями: питейні доми, штофні лавки, шинки, тимчасові виставки, корчми, портерні лавки, трактирні заклади, ренскові погребі, будинки деяких обивателів в привілейованих губерніях; крім того, дозволялась торгівля напоями в постійних будинках і фруктових, і дрібних лавках. Всі види місць торгівлі напоями, за характером цієї торгівлі, розподілялись на три самостійні групи: заклади для торгівлі тільки на винос, заклади для торгівлі на винос і з можливістю розпивати, і, врешті, для торгівлі тільки розпивати на місці. В перших з цих закладів (ренскові погребі, горілчані магазини, штофні лавки, дрібні лавки і фруктові) напої продавались як звичайний товар, для споживання не на місці продажу; в других (питейні доми, ренскові погребі) торгівля напоями здійснювалась як для споживання поза закладами, так і для споживання на місці; врешті, в трактирних закладах, де продаж міцних напоїв розглядався як вторинний продукт при торгівлі харчами і чаєм, торгівля здійснювалась тільки з можливістю розпивати міцні напої на місці.⁶

Нововведення зроблено і стосовно гуртової торгівлі спиртними напоями: «Склади для гуртового продажу вина і спирту дозволено створювати: винокурним заводчикам без торговельних свідоцтв, для продажу вина і спирту тільки власних заводів; всім особам, які перебувають у гільдіях, чи мають торговельні свідоцтва перших трьох розрядів».⁷

4 ЦДІАК. – Ф.707 (Попечитель Київського навчального округу). – Оп.15. – Спр.3. – 1849 р. – 180+2+188 арк. – Арк.117зв.

5 ЦДІАК. – Ф.707 (Попечитель Київського навчального округу). – Оп.15. – Спр.3. – 1849 р. – 180+2+188 арк. – Арк.117зв.

6 Краткий очерк 50-летия акцизной системы взимания налога с крепких напитков и 50-летия деятельности учреждений, заведывающих неокладными сборами. 1863-1913. – С.-Пб.: Типография В.Ф.Киршбаума, 1913. – С. 25.

7 Котельников К. Справочная книга к торговым постановлениям с хронолитографированными картами европейской и Азиатской России. – С.-Петербург: Издание картографического заведения А.Ильина, 1877. – С.167.

Висновок: соціальні практики в сфері торгівлі спиртними напоями в XIX ст. в Київській губернії підпадали під тенденції притаманні вказаній галузі усієї Російської імперії та привілейованим губерніям (до складу яких входила губернія Київська). Законодавство Росії призвело до поділу торгівлі алкоголем між двома контрагентами держави: відкупниками та поміщиками. Протя-

гом першої половини XIX ст. поміщики Київської губернії зберігали за собою право пропінації у їх маєтках. В державних містах та маєтностях відкупники усіма можливими засобами (монополія, застосування поліційної сили, озброєних загонів) отримували прибутки із споживачів спиртного, інколи стикаючись із відвертим саботажем при купівлі міцних напоїв із завищеною ціною.

Анна Острікова,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ВПЛИВ КУЛЬТУРНО-ІДЕОЛОГІЧНОЇ ДОКТРИНИ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ХРАМОВУ АРХІТЕКТУРУ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

У другій половині XIX ст. Російська православна церква являла собою складову системи державного управління та використовувала православ'я, як основу ідеологічного підґрунтя. РПЦ розглядала українську православну митрополію в контексті великодержавної триєдиної російської ідеології, позиціонуючи себе у якості охоронця традиційних духовних цінностей. А відтак повністю заперечувала як національно-церковну, та і культурну самобутність українського народу.

Потужні ідеологічні механізми РПЦ працювали на утвердження великодержавних ідей в українському суспільстві. Відповідно культурно-ідеологічна діяльність РПЦ чітко спрямовувалась на охорону самодержавства, що яскраво відобразилось на архітектурі культових споруд тих українських земель, що входили до складу Російської імперії в другій половині XIX століття.

Стилістично православні храми на українських землях другої половини XIX століття орієнтувалися на спадщину Візантії та Московії. У середині XIX століття для них переважно використовували форми так званого російсько-візантійського стилю, а починаючи з 60-х років – псевдовізантійського та псевдоросійського стилю. Традиційні форми притаманні українському храмовому будівництву збереглися лише у дерев'яній архітектурі західних областей України, свідченням чого є храми лемківської, бойківської, гуцульської, галицької та буковинської народних шкіл.¹ В східних регіонах дерев'яні церкви

зводили переважно у формах російської народної архітектури, що виразно демонструвало насильницьке насадження імперської ідеології й бажання викоринити будь-які риси традиційної української культури.

У монументальному будівництві ці доктрини впроваджувались ще з 30-х років в межах, так званого офіційно затвердженого російсько-візантійського стилю. Цей напрям в архітектурі знайшов відображення у нормативних документах того часу. Пункт 101 Будівельного статуту Російської імперії від 1835 року свідчить: «При укладанні проектів на будівництво, ремонт та розповсюдження церков повинна бути збережена пристойність в архітектурному відношенні зі збереженням бажано древнього візантійського стилю».² Одним з яскравих представників цього стилю на українських землях був петербурзький архітектор К. Тон, відомий за проектами Спаської церкви в Полтаві (1837-1845), Миколаївська церква в с. Старосілля на Херсонщині (1838), Михайлівська церква в с. Обложки на Сумщині (1855), що були зведені за типовими проектами архітектора. Наприкінці 30-х р.р. коли було видано «Проекти церков, створених архітектором Його Імператорської Величності професором архітектури Імператорської Академії Художеств Константином Тоном» (1838), де надруковано також «зразкові проекти» храмів. «Височайшим указом» 1841 р. їх було рекомендовано як зразки дійсно національної архітектури. К. Тон зумів найповніше висловити у сфері зодчества ідеологічний зміст урядової програми

1 Історія української культури : у 5-ти т. / НАН України ; [голов. ред.: Патон Б.Є. та ін.]. – К.: Наук. Думка, 2005. – Т. 4, кн. 2. Українська культура другої половини XIX століття. – 1292 с. : іл.

2 Строительный статут. О построении Православных церквей, молитвенных домов и часовень. Раздел 3, пп. 1, пункт 89.